

Denisa Červenková. *Jak se křesťanství stalo náboženstvím. Recepce pojmu religio v Tertuliánově Apologetiku*. Praha: Karolinum, 2012. 240 s. ISBN 978-80-246-1975-0

DAVID VOPŘADA

Když si na konci 2. století Římané všímají křesťanů jako samostatného fenoménu, označuje kartáginský spisovatel Tertulián toto zvláštní společenství ve svém *Apologetiku* poprvé jako *religio*. Právě tomuto zlomovému momentu v dějinách pojmu „náboženství“ i samotného křesťanství se věnuje religionistická práce Denisy Červenkové, jež si všímá této pozoruhodné proměny, kdy si „významný koncept římské antiky“, totiž *religio*, „nalezl cestu ke křesťanství a stal se součástí jeho sebepojetí“ (s. 141). V českém prostředí kniha představuje první monografii, jejímž tématem je samotné *Apologeticum*, a dosud nejobsáhlejší pojednání o Tertuliánově teologii, které významně doplňuje překlady a studie publikované v posledních letech (Karfíková, Kitzler, Rankin).

Celá kniha se člení do čtyř hlavních kapitol. První si všímá pojmu „náboženství“ v římské společnosti pozdní antiky na základě etymologických definic, ve zkoumání filozofických škol i jako socio-politického fenoménu. Druhá kapitola se pak věnuje pojetí „pravého náboženství“ v Tertuliánově *Apologetiku*; na pozadí strukturální analýzy spisu si zde autorka všímá také vztahu křesťanů k tehdejší společnosti a ukazuje základní rysy jak vzájemných konfliktů, tak počátků dialogu. Třetí kapitola si pak ve strukturně-sémantické analýze všímá způsobu, jak se Tertulián v rámci římské nábožensko-politické terminologie snaží definovat církev, aby ji překvapivě označil za *religio*, tedy jediné pravé a pro Římany přijatelné náboženství. Významnou součástí této kapitoly je teologická expozice křesťanství v *apol.* 17–21 a důkladná analýza „kompendia Tertuliánovy christologie“ (s. 161) v kap. 21. Čtvrtá kapitola pak představuje analýzu dalších pojmů, které doplňují Tertuliánovu náboženskou terminologii i v dalších jeho spisech: *factio*, *secta* a *superstitio*. Závěr pak shrnuje výsledky celé práce. Publikaci nechybí seznam užitých zkratk, studovaných pramenů a literatury, anglické resumé a rejstřík moderních autorů.

Autorce se na základě současného bádání daří vykreslit, jak Tertulián využívá „kulturních kategorií své doby“, aby „v prostředí svého

specifického latinského čtenáře“ komunikoval základní náboženské obsahy křesťanství (s. 161). Klíčovým bodem pro proměnu pojmu *religio* představuje k. 21, kde Tertulián nejprve křesťany brání před nařčením z urážky náboženství: „Jestliže určité náboženství vlastně neexistuje, protože jeho bohové bohy nejsou, nemůžeme být tudíž nařknuti z urážky náboženství“ (*apol.* 21, 1), aby si tak vytvořil „půdu k aplikaci kategorie *religio* na křesťanství“ (s. 169): „Tím, že uctíváte lež, nejenže zanedbáváte pravé náboženství pravého Boha (*vera religio veri dei*), ale přímo ho napadáte a proviňujete se zločinem pravé bezbožnosti“ (*apol.* 24, 2). Autorka dochází k závěru, že přivlastnění si pojmu *religio* ze strany křesťanství svědčí o tom, že „křesťanství již v prvních staletích nelpělo na tom, že jeho identita je cele obsažena pouze ve víře jako vnitřním postoji, vyjádřené případně prostřednictvím naukového aspektu, tedy souborem věroučných formulací, které shrnují základní obsahy křesťanského učení“ (s. 209). Tertulián tedy nezůstává u obrany křesťanství a u kritiky římského náboženství, ale odvažuje se nejen jednotlivcům, ale celé společnosti představit pozitivní alternativu, totiž církvev, zahrnující již v této době po vzoru římského města „složku politickou, etickou, sociální i kultickou“ (s. 160). Tyto poznatky pochopitelně mají význam i pro přehodnocení častého rozlišení víry a náboženství v prvních staletích křesťanství.

Autorce se také daří lépe vyvážit některá zaběhnutá hodnocení rané křesťanské teologie a Tertuliána. Společně s Cantalamessou nevnímá postupnou ontologizaci původního kérygmatu „nutně jako negativní proces“ a zároveň má za to, že u Tertuliána nelze „konstatovat převahu ontologického důrazu nad historickou dimenzí události“. Analýzou christologického titulu *homo deo mixtus*, jenž je v *Apologetiku* ústřední, přichází ke zjištění, že Tertuliánova christologie objasňuje Kristův „soudpodstatný vztah s Bohem“, aniž by přitom zůstal zanedbán moment dějinně-spásný (s. 159).

Červenková také Tertuliána koherentně a podloženě nepředstavuje jako fideistu uzavřenému styku s řeckou filozofií a římskou kulturou, nýbrž jako racionálně uvažujícího teologa otevřeného dialogu (s. 183). Objevují-li se v Tertuliánově díle vzhledem k filozofii pavlovsky skeptické úryvky a ptá-li se autor, co že to Athény mohou mít společného s Jeruzalémem (*praescr.* 7, 9), činí tak na základě přesvědčení, že rozličné školy nejsou pravé, neprokazují dostatečnou kredibilitu, a proto nemohou křesťanství, v němž je přivedeno k dokonalosti lidské poznání, nijak obohatit. Nelze přehlížet ani úryvky, které prokazují Ter-

tuliánovu znalost filozofů a dobrý vztah k těm z nich, u nichž nachází záblesky pravdy (Sókratés, Seneca). Pro Tertuliána je dostatečným garantem pravdy pouze Kristus, který se nenechává ošálit démony; v poznání tohoto Krista také autorka rozpoznává základ Tertuliánova křesťanského sebepojetí. Tertulián se tak řadí k těm teologům, kteří hledají mezi vírou a rozumem pozitivní vztah.

Autorka svou práci vystavěla na solidní a pečlivé práci s prameny, jejichž přímé citace, dobře přeložené do češtiny, napomáhají čtivosti celé knihy. Nelze se tedy než radovat, že se s tímto příspěvkem k tertuliánským studiím dostává českému čtenáři do rukou ještě jemnější portrét Tertuliánova charakteru a teologie, než mu byl doposud k dispozici. Pro případné další vydání spisu lze snad jen nakladateli doporučit větší pozornost při redakci textu (např. s. 18 „*Adversus Iudaeos*“ namísto „*Adversus Iudaios*“; s. 41 „ve svých *Vyznáních*“ namísto „ve svém *Vyznání*“) apod. Knize by neublížilo sjednotit velikost hlásek v názvech antických spisů (s. 41: „*De Senectute*“ ad.) a přepis jmen (s. 206: „Eusebius či Sozomenos“). Tyto formální drobnosti však lze práci takového rozsahu snadno odpustit. Práce jistě zaujme odborníky religionisty, patrology i historiky teologie.